

5. Дьяконова Е. М. Старцы-рассказчики в «исторических повествованиях» эпох Хэйан и Камакура (XI–XIV вв.) / Е. М. Дьяконова // История и культура Японии. – М. : Ин-т востоковедения РАН, 2001. – С. 211–234.
6. Игнатович А. Н. Буддизм в Японии. Очерк ранней истории / А. Н. Игнатович. – М. : ГРВЛ «Наука», 1988. – 318 с.
7. Киддер Дж. Япония до буддизма. Острова, заселенные богами / Дж. Киддер ; пер. с англ. О. И. Миловой. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2003. – 286 с. – (Загадки древних цивилизаций).
8. Кодзика: записи о деяниях древности: свиток 1-й. Мифы / пер. со старояп. и коммент. Е. М. Пинкус. – СПб. : Шар, 1994. – 309 с. – (Литературные памятники древней Японии).
9. Мещеряков А. Н. Модернизация японского тела: от патернализации к национализации / А. Н. Мещеряков // История и культура традиционной Японии 4 / отв. ред. А. Н. Мещеряков. – М. : Наталис, 2011. – С. 34–48.
10. Накорчевский А. А. Синто. – 2-е изд., испр. и доп. / А. А. Накорчевский. – СПб. : Азбука-классика ; Петербург. востоковедение, 2003. – 448 с. – (Мир Востока).
11. Садокова А. Р. Японский фольклор (в контексте мифолого-религиозных представлений) / А. Р. Садокова. – М. : ИМЛИ РАН, 2001. – 256 с.
12. Япония в эпоху Хэйан (794–1185) : хрестоматия / под ред. И. С. Смирнова. – М. : РГГУ, 2009. – 423 с.

Ангелова Ангелина. Концепция старости, долголетия и бессмертия в мифологии синто. В публикации рассматривается образ старости, сформировавшийся в традиционном японском обществе под влиянием автохтонных верований синтоизма, определяется роль мудреца-долгожителя и старого очевидца в мифологии синто, сравнены архетипы долголетия и бессмертия в религиозных взглядах японцев.

Ключевые слова: геронтософия, синтоизм, мифология.

Angelova Angelina. Concept of Aging, Longevity and Immortality in Shinto Mythology. This publication explores an historical concept of old age formed within the traditional Japanese society influenced by indigenous Shinto beliefs; identifies the role of ancestor worship tradition, old wise man, survivor and old witness in Shinto mythology; compared archetypes longevity and immortality in religious views Japanese.

Key words: gerontosophie, Shintoism, mythology.

Стаття надійшла до редколегії
28.03.2013 р.

УДК 11.111.32:111.12

Олена Арцишевська

Сутнісний аналіз самовизначення людини

У статті дано сутнісну характеристику самовизначення людини, розкрито його значення як передумови її самоздійснення та самореалізації.

Ключові слова: самовизначення, самоздійснення, самореалізація, самосвідомість, система.

Постановка наукової проблеми та її значення. Потреба людини у власному свідомому самовизначенні належить до так званих вищих людських потреб. Зазвичай, ця потреба актуалізується в умовах змін, які відбуваються в навколишньому природному й соціокультурному середовищах та в самій людині й призводять до порушення наявних між ними взаємозв'язків. Особливо інтенсивно такі зміни відбуваються в умовах сучасного суспільства, яке характеризується зростанням динаміки свого розвитку й соціальної мобільності, у зв'язку із чим актуалізація потреби в самовизначенні стає, по суті, перманентною. Потреба у вчасному, якомога повнішому й ефективнішому задоволенні цієї потреби активізує звернення до розгляду вивчення самого феномену самовизначення людини все більшої кількості дослідників.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Ще декілька десятиліть тому вітчизняні дослідники основну увагу приділяли переважно питанням професійного самовизначення людини. Останнім часом коло цих питань значно розширилося, і предметами досліджень стали й інші види та форми

самовизначення людини: соціальне, соціокультурне, етнічне, статеве, вікове, життєве, моральне тощо. Однак вивчають ці питання переважно представники таких наук, як психологія, соціологія, культурологія, політологія, демографія, етнографія та ін. Водночас ще недостатньо розроблено філософський аспект проблеми самовизначення людини, який дозволив би дати сутнісну характеристику цього феномену. Отож, головною метою цієї статті є сутнісний (філософський) аналіз самовизначення людини, а її завдання полягає в тому, щоб розкрити його значення як передумови самоздійснення та самореалізації людини.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Про недостатню розробленість поняття «самовизначення людини» свідчить, зокрема, його відсутність у багатьох сучасних тлумачних і наукових, у тому числі й філософських, словниках. Наведемо декілька дефініцій цього поняття з тих із них, де воно є.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови наведено таке тлумачення: «**Самовизначатися** – 1. Знаходити, визначати своє місце в житті, в суспільстві; усвідомлювати свої класові, політичні, національні і т. ін. інтереси. 2. *полім.* Здобувати самостійний національний державний устрій» [3, с. 1098]. Аналогічне визначення наводить і Словарь русского языка С. І. Ожегова [10, с. 619].

У словнику з психології: «**Самовизначення особистості** – свідомий акт виявлення і утвердження власної позиції в проблемних ситуаціях. Особливими формами С. о. є колективістське самовизначення і професійне самовизначення» [11, с. 351].

У філософській енциклопедії: «**Самовизначення** (англ. *selfdetermination*) – процес і результат вибору особистістю своєї позиції, цілей і засобів самоздійснення в конкретних обставинах життя; головний механізм надбання і вияву людиною свободи» [5, с. 893].

Неважко помітити, що всі наведені дефініції мають переважно описовий характер і розкривають не сутність, а лише окремі аспекти досліджуваного явища та змісту його поняття. Але це й не дивно, оскільки жодна дефініція не в змозі охопити повністю визначуваний предмет, а тим більше – такий складний, як самовизначення. Тому є потреба зупинитися на розгляді цих питань докладніше (і спробувати відповісти на такі запитання: у чому полягає сенс (сутність) самовизначення людини й чим він зумовлений, стосовно чого, на основі чого і як самовизначається людина, коли й чому актуалізується потреба в самовизначенні людини тощо).

Як вихідну можна, на нашу думку, навести таку дефініцію самовизначення людини. Самовизначення людини – це процес і результат визначення нею самої себе через усвідомлення своїх якостей і властивостей, своєї неповторності, відмінності та схожості з іншими людьми, істотами та предметами, свого місця у світі, своїх становища й ролі в суспільстві, свого призначення в житті для саморегуляції своєї діяльності й формування адекватного ставлення до навколишньої дійсності, інших людей та самої себе. Це також процес і результат свідомого вибору людиною певних відносин, поведінки, способу дій, шляхів та напрямів розвитку в умовах їх альтернативності.

Передовсім потрібно зазначити, що здатність людини до свого самовизначення дає можливість їй краще адаптуватися до умов свого життя та навколишнього середовища, гармонізувати свої відносини з природою, суспільством, іншими людьми й самою собою, свідомо регулювати та контролювати свою діяльність, ураховуючи загальні закони буття і особливостей, зовнішні та внутрішні зміни свого існування, поточні й віддалені (кінцеві) цілі своєї діяльності, індивідуальні та суспільні потреби й інтереси тощо.

Якщо порівняти діяльність людини з діями тварин, то можна побачити, що останні завжди спрямовані на задоволення своїх біологічних потреб, які забезпечують їх індивідуальне виживання, і мають безумовнорефлекторний (інстинктивний) або умовнорефлекторний характер. Людська ж діяльність може спричинятися актуалізацією не лише вітальних (біологічних, індивідуальних), а й соціальних (групових, колективних) потреб і здійснюватися свідомо з урахуванням інтересів певної («своєї») групи або спільноти, бути спрямованою на задоволення її потреб і, відповідно, на підтримку її існування.

Це пояснюється тим, що людина є не лише біологічною, а й соціальною (біосоціальною) істотою, і ця її соціальність дає змогу їй виступати не лише як біологічній особині, а й *особі*, зумовленій її належністю до певного соціуму. І якщо механізми поведінки тварин – результат їх видової біологічної еволюції, то людська діяльність здійснюється переважно під впливом тих регулятивних

чинників, які були сформовані в процесі соціокультурної еволюції і які дають змогу людині діяти як соціальної істоти, або суб'єктиві різних видів і форм соціальної діяльності. Одним із таких чинників і є якраз те, що ми називаємо самовизначенням людини.

Тварина тотожна зі своєю життєдіяльністю, вона не виділяє (і не може виділяти) себе з того середовища, у якому перебуває, живе, і лише людина здатна подумки, завдяки своїй *самосвідомості*, виділяти себе з навколишнього середовища й робити об'єктом своєї (духовної та практичної) діяльності саму себе, власне «Я». Це зумовлено тим, що на певному етапі свого видового становлення (еволюції) вона *об'єктивно* виділилася з природи (природних умов свого існування) завдяки створенню *нового – соціокультурного середовища* (і відповідно нового виду чи рівня буття), з яким вона себе спочатку (впродовж тривалого часу існування роду й родового суспільства) повністю ототожнювала, а точніше, з якого вона себе навіть подумки не виокремлювала, як тварина не виокремлює себе зі свого природного середовища. Виникнення роду (колективного індивіда) та його виокремлення з природи, яке відбувалося поступово й спочатку дуже-дуже повільно, призвело до встановлення нового виду відношень, яких раніше не існувало – *відношень між природою та суспільством*.

Кожен біологічний вид займає своє місце в природі (свою мегаекологічну *нішу*), до якої він пристосувався в процесі еволюції і яка є середовищем його існування. Міжвидові відносини регулюються на основі стихійних біологічних законів (харчової піраміди, боротьби за існування, природного добору тощо). На індивідуальному рівні (тобто на рівні існування кожної окремої особини як представника виду) ці закони закріпилися в процесі еволюції в механізмах спадковості, безумовних рефлексів (інстинктів), а на вищих рівнях життя – у здатності виробляти умовні рефлексивні, наслідуючи дорослих особин або діючи методом проб та помилок і закріплюючи неусвідомлено найбільш ефективні (з погляду пристосування та можливості виживання) реакції і дії.

Зміни, що відбуваються в природному середовищі (екосистемах), змушують пристосовуватися (адаптуватися) до цих змін, щоб вижити, різних біологічних видів й окремих їх представників (живі організми, які є елементами цих екосистем), що відбувається через набуття ними нових властивостей (мутацій), внутрішніх і зовнішніх, структурних і функціональних змін, які призводять до певної «гармонізації» взаємовідношень між різними елементами цих систем і між окремими елементами та системою загалом.

Відношення істоти (тварини) до природи опосередковується (стихійно) лише її видовою належністю. Відношення ж родової людини (члена роду, індивіда) до природи *опосередковується її родовою групою*, яка стає безпосереднім соціальним (соціокультурним) середовищем її існування, до якого вона пристосовується, а функцію пристосування до природного середовища починає виконувати рід.

Механізмом адаптації (визначення відношень, пристосування) роду до природи та взаємоадаптації всередині роду (між родом й окремими його членами) стає *культура*. Живучи спільно й діючи все узгодженіше, використовуючи природні сили (стихії – воду, вітер, вогонь), створюючи й удосконалюючи знаряддя праці (як удосконалення органів тіла), захисні предмети (одяг, житло) та форми діяльності, люди навчилися не лише краще адаптуватися до природи, а й певним чином змінювати її, пристосовуючи до своїх потреб.

Для повнішого розуміння феномену самовизначення людини важливо враховувати, що воно має і об'єктивні, і суб'єктивні передумови.

Об'єктивна передумова самовизначення людини – її реальна «включеність» (належність) як елементу в цілісні утворення або системи різного рівня складності, чим визначаються її певні «системні якості» (і функції), які не можуть бути їй притаманні поза цими системами [18, с. 177–192]. Такими системами виступають і Космос, і Сонячна система, і Земля (природа Землі), і біосфера, і людство загалом, і різні людські спільноти, і різні культури тощо. Відповідно до цього виділяються і різні види самовизначення людини: як космо-планетарної істоти, як елемента екосистеми Землі, як частинки біосфери (істоти), як представника людства й біологічного виду *homo sapiens*, як члена різних людських груп і спільнот (демографічних (вікових, статевих), етнічних (і етносоціальних), соціальних (малих, середніх і великих, професійних), культурних (мовних, конфесійних) та інших об'єднань і груп) [2; 4; 6–10; 13–17].

Суб'єктивною ж передумовою самовизначення людини є відчуття, переживання або усвідомлення нею своєї належності (причетності, включеності) до різних систем і спільнот. Головну роль тут відіграють насамперед різні форми її соціальної (загальнолюдської, національної, класової,

етнічної, професійної тощо) самосвідомості. Людина може самовизначитися як член (представник) якоїсь спільноти чи групи (або навіть якоїсь надсоціальної системи, наприклад екосистеми) лише тоді, коли вона, по-перше, має якесь уявлення або поняття про цю спільноту, що складається на основі її самосвідомості, а по-друге, усвідомлює свою належність чи причетність до неї, сприймає її як «свою», ідентифікує себе із цією спільнотою [1, с. 7–9].

Потрібно також додати, що самовизначення людини має різні аспекти й може відбуватися в різних формах, які потребують окремого розгляду. Але серед них одними з найважливіших є життєве й соціокультурне самовизначення людини, які становлять духовну основу її самоздійснення та самореалізації.

Висновок. Здатність людини до самовизначення – одна з її сутнісних характеристик, яка відрізняє її від інших істот і дає змогу їй свідомо займати певну позицію, регулювати своє ставлення до навколишнього світу, інших людей та самої себе й повніше реалізовувати свої сутнісні сили, задатки, плани та здібності.

Джерела та література

1. Арцишевська О. Р. У пошуках себе (механізми самовизначення людини) / О. Р. Арцишевська // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. Сер. : Філософські науки. – 2012. – № 15 (240). – С. 4–9.
2. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода) / Е. К. Быстрицкий, В. П. Козловский, С. В. Пролеев, В. А. Малахов. – Киев : Наук. думка, 1991. – 176 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
5. Всемирная энциклопедия: Философия / глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – Москва : АСТ ; Минск : Харвест, Современ. литератор, 2001. – 1312 с.
6. Дубинин Н. П. Что такое человек / Н. П. Дубинин. – М. : Мысль, 1983. – 334 с.
7. Казначеев В. П. Космопланетарный феномен человека: проблемы комплексного изучения / В. П. Казначеев, Е. А. Спириин. – Новосибирск : Наука, 1991. – 304 с.
8. Крисаченко В. С. Людина і біосфера / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1998. – 688 с.
9. Людина в сучасному світі : в 3-х кн. Кн. 1. Філософсько-культурологічні виміри : кол. моногр. / А. Ю. Васюків, Н. П. Гапон, Г. Т. Гнатишак та ін. ; за заг. ред. В. П. Мельника. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 578 с.
10. Моисеев Н. Человек и ноосфера / Н. Моисеев. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
11. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов / С. И. Ожегов. – 13-е изд. испр. – М. : Рус. яз., 1981. – 816 с.
12. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
13. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.
14. Фролов И. Т. О человеке и гуманизме: работы разных лет / И. Т. Фролов. – М. : Политиздат, 1989. – 559 с.
15. Циолковский К. Э. Гений среди людей / К. Э. Циолковский. – М. : Мысль, 2002. – 542 с.
16. Чижевский А. Л. Космический пульс жизни: Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия / А. Л. Чижевский. – М. : Мысль, 1995. – 768 с.
17. Шелер М. Положение человека в Космосе / М. Шелер // Проблемы человека в западной философии : переводы. – М. : Прогресс, 1988. – 552 с.
18. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 391 с.

Арцишевская Елена. Сущностной анализ самоопределения человека. В статье определяется сущностная характеристика самоопределения человека, раскрывается его значение как предпосылки его самоосуществления и самореализации; его объективная обусловленность включенностью в системы разного уровня сложности и субъективная опосредованность различными формами самосознания; подчеркиваются также его многоаспектность и особо важная роль жизненного и социокультурного самоопределения человека.

Ключевые слова: самоопределение, самоосуществление, самореализация, самосознание, система.

Artsishevs'ka Olena. The Analysis of Essence of Person' Self-Determination. It is considered at the article the essence characteristic of person's self-determination. Its meaning is opened as precondition of self-realization; its objective conditionality of the inclusion into the systems of different complication level and subjective mediation of different forms of self-consciousness. It is underlined its multi-aspects and the most important role of mode of life and sociologist-cultural person's self-determination.

Key words: self-determination, self-realization, self-consciousness, system.

Стаття надійшла до редколегії
12.04.2013 р.